

*О.Сарапін** (м. Київ)

**ПРИВИД БЛУКАЄ В УКРАЇНІ, ПРИВИД ПЛАГІАТУ...
(рецензія на навчальний посібник Я.Я.Чорненького
„Релігієзнавство: теоретико-практичний курс”)**

Останніми роками в Україні виходить з друку чимало підручників та посібників з релігієзнавства. Втім, один з них заслуговує на особливу увагу з причин відвертого й, навіть, нахабного привласнення його автором змістовного потенціалу не лише вітчизняних дослідників, але й класиків світового релігієзнавства. Йдеться про навчальний посібник Я.Я.Чорненького „Релігієзнавство: теоретико-практичний курс”, який вийшов з друку 2005 року у київському видавництві „Професіонал” накладом 800 примірників. Принагідно зауважу, цей посібник рекомендований був Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів (лист № 14/18.2 – 2835 від 28 грудня 2004 року). Обсяг його вражає – 544 сторінки. В структурно-композиційному відношенні посібник містить необхідний теретичний мінімум, зосереджений у першому розділі (всього – 94 сторінки). Розділи від другого по восьмий, в свою чергу, репрезентують практикум релігієзнавства, який, на думку Я.Чорненького: „забезпечить також контроль знань, стимулюватиме студентів до самостійного осмислення й оцінки надбань релігієзнавчої науки у її проблематиці як минулого, так і сучасного” [С. 2].

Предметом прискіпливої уваги рецензента буде важливий в аспекті методології теоретичний блок, у відповідності з яким укладені різноманітні практичні завдання, тести, питання для модульного контролю з метою перевірки знань студентів. Вже поверхове ознайомлення зі змістом першого розділу засвідчує хаотичність у

побудові його структурних складових та відсутність чіткої логіки їх розкривання. До цього, зверну увагу на послідовність викладу питань, яка набуває у автора наступного вигляду,- теорії походження релігії; історія виникнення і розвитку теологічної теорії походження релігії; феноменологія релігієзнавства; психологія релігії; склад та структура Біблії: канон Нового Завіту; релігійне різноманіття азіатського регіону; культурні діячі української православної церкви (Київська Русь); життєвий і творчий шлях Папи Римського Іоанна Павла II. Принагідно,- проблема сутності релігії, її структурно-функціональний аналіз, класифікація релігій залишаються поза увагою Я.Чорненького. Звісно, що кожен автор має право на своє розуміння логіки викладу теоретичного релігієзнавства. Але ж не розглянуті автором зазначені вище питання є вкрай важливими у методологічному відношенні.

Втім, в світлі подальших аналітичних викладок та зауважень авторство Я.Чорненького слід піддавати сумніву. Принаймні, в цій рецензії вважаю доречним номінувати його просто,- „укладач”. Підставою для такого дещо категоричного твердження є плагіаторські замашки Я.Чорненького. Звісно, що подібна декларація потребує належної аргументації.

Відтак, з метою верифікації наявності плагіату проаналізую для початку зміст підрозділу „Історія виникнення і розвитку теологічної теорії походження релігії” [СС. 21-34]. Після узагальнених свідчень про теологію, її дисциплінарний статус та основні принципи теологічного мислення Я.Чорненький докладно висвітлює питання співвіднесеності релігієзнавства і теології. Цитую: „Вивільнення, виокремлення релігієзнавства із механічної включеності в структуру науково-атеїстичної теорії марксизму і оформлення його у самостійну галузь гуманітарного знання актуалізувало питання співвідношення релігієзнавчих дисциплін, зокрема, філософії релігії і теології (або богослов'я). Останні терміни тут вживаємо як однозначні” [С. 21-22]. Але такими ж реченнями розпочинається § 5 „Релігієзнавство і теологія”, який входить до складу теми I. „Релігієзнавство як наука” відомого в колах студентів та викладачів підручника „Академічне релігієзнавство” [див. С. 51]. До речі, автором відповідного параграфу є професор А.Колодний. При цьому, слово в слово, з дотриманням усіх розділових знаків укладачем відтворюються наступні два абзаци. Для порівняння, останній абзац на сторінці 21 і два абзаци наступної сторінки 22 за змістом ідентичні з відповідними абзацами на сторінках 51-52, взятих із „Академічного релігієзнавства”. Далі, укладач пропускає сім абзаци з оригіналу і списує у професора А.Колодного

* Сарапін Олександр Васильович – кандидат філософських наук, доцент Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

наступні п'ять абзаців. При цьому, не обходиться без відвертих ляпів. Зокрема, в тексті „Академічного релігієзнавства” читаємо: „Полярність ідеї теології відзначав і С.Аверинцев, вичленовуючи в ній надраціональне одкровення і його раціоналістичний аналіз. Співвідношення позалогічного „Бога” і логічного „слова” про нього в структурі богослов'я, як це слушно зауважив дослідник, відтворює двоярусність іудео-еллінської культурної традиції Середземномор'я.” (Далі йде посилання на статтю С.Аверинцева „Теологія”) [С. 54]. Я.Чорненький переписує, але як?! Цитую: „Полярність ідеї теології відзначав І.С.Аверинцев, вичленовуючи в ній надраціональне одкровення і його раціоналістичний аналіз. Співвідношення позалогічного „Бога” і логічного „слова” про нього в структурі богослов'я, як це слушно зауважив дослідник, відтворює двоярусність іудео-еллінської культурної традиції Середземномор'я.” (Посилання на наведену цитату немає) [С. 22-23]. Звісно, що можна послатись на прикру друкарську помилку, але на останній сторінці посібника зазначено: „Книга друкується в авторській редакції” [С. 544]. До того ж видатний літературознавець, філософ, культуролог Сергій Сергійович Аверинцев аж ніяк не заслуговує забуття його імені.

Надалі укладач дещо змінює послідовність відтворюваних абзаців. Так сторінка 24 розпочинається реченням: „Вперше відмінність науки про одкровення - тобто непідвладне розуму осягнення Бога (теологія), і науки, що ґрунтується на розумі (філософія), усвідомив Фома Аквінський.” Це речення запозичене укладачем з другого абзацу на сторінці 53 „Академічного релігієзнавства”. А далі, слово в слово передаються наступні два абзаци.

Підрозділ „Історичний розвиток теологічної теорії походження релігії” [СС. 24-33], який розпочинається висловлюванням: „Історія терміну „теологія” сягає часів Стародавньої Греції” виявляється ідентичним за змістом і формою тексту на сторінці 52 зазначеного вище параграфу. Принаймні, перші три абзаци немов би списані під копірку. При цьому навіть друкарські помилки повторюються, на кшталт „Теологія” Гасіода” [С. 24 = С. 52]. Подібними виявляються також абзаци на сторінках 27 і 28 посібника і і на сторінках 53-54 підручника „Академічне релігієзнавство”. Зауважу, що професор А.Колодний на сторінці 56 наводить схему, що фіксує особливості і структуру теології. Я.Чорненький цю схему пропускає. Але, відтворюючи висловлювання А.Колодного зазначає: „Яке ж місце релігієзнавства в цій схемі ?.. [С. 28]. Доволі дивно

читати цей пасаж, оскільки згадана схема у нього просто відсутня! Втім подібний прокол не знітив укладача. Особливо не переймаючись, він вдається до буквального відтворення аж вісімнадцяти абзаців підряд. Для порівняння, - сторінки 58-61 „Академічного релігієзнавства” віддзеркалюються на сторінки 28-33 посібника. Відзначу принагідно, що Я.Чорненький принципово не вказує авторства відтворюваних ним у А.Колодного цитат. До речі, підрозділ „Сучасна теологічна думка” [СС. 33-34] списаний з тексту § 5 „Релігієзнавство і теологія” теми першої „Академічного релігієзнавства” [див. С. 61].

Зміст наступного розділу „Феноменологія релігієзнавства: риси, ознаки, поняття, історія” [СС. 35-45] є вже перекладом з російської мови на українську фрагменту праці К.Тіле „Основні принципи науки про релігію”, наведеного у відомій студентам антології „Класики світового релігієзнавства” (1996). Зауважу принагідно,- переклад в деяких місцях є буквальним. Крім того, укладач вдається навіть до підміни понять. Зокрема замість констатованого К.Тіле терміну „онтологічний” Я.Чорненький пропонує слово „феноменологічний”, який, до речі, не дуже пасує судячи зі змісту витинки. Відтак, зміст сторінок 35-36 посібника є перекладом відповідного тексту зі сторінок 168-169 антології. Для прикладу, К.Тіле стверджує: „Если во всём этом мы сумеем отличить существенное от преходящего, то мы сможем и ответить на вопрос о том, в чём, собственно, заключается исток и сущность всякой религии...” [С. 169]. При перекладі українською це висловлювання набуває у Я.Чорненького такого вигляду: „Якщо у всьому цьому ми зуміємо відрізнити суттєве від з'являючого, то ми зуміємо відповісти на питання про те, в чому заключається сутність всякої релігії... [С. 35]. Зверну увагу, з одного боку, на буквализм перекладу, з іншого, - на його лексичну недосконалість. Принагідно зауважу про наявні русизми, які буквально заповнили змістовний простір перекладу Я.Чорненького.

Підрозділ укладача „Аналітико-феноменологічне дослідження” [СС. 35-37] виявляється перекладом відповідного підрозділу К.Тіле під назвою „Аналитико-феноменологическое исследование” [СС. 169-172]. При цьому Я.Чорненький, перекладаючи буквально, все-таки дозволяє собі дещо підправляти але не висловлювання, а слова. Втім подібне підправління зводиться у нього до синонімізації. Для прикладу, словосполучення „ідейний образ” [С. 36] є перекладом словосполучення „мысленный образ” [С. 170].

Інколи, особливо важкі для перекладу терміни укладачем просто опускаються. Зокрема, у К.Тіле читаємо: „Утверждение, что религиозные представления являются результатом поэтизирующей фантазии (Раувенхофф), в целом ошибочно, однако зерно истины тут несомненно всё-таки содержится” [С. 170]. Відповідно, у перекладі Я.Чорненького це речення набуває такого вигляду: „Помисли про те, що релігійні уявлення є результатом фантазії в цілому помилкові, але частина правди тут є” [С. 36].

Далі, зміст підрозділу „Вчення про богів” [СС. 37-39] є насправді лише перекладом відповідного підрозділу К.Тіле „Учение о богах (теология в узком смысле)” [СС. 173-175].

Прикро, що перекладаючи буквально, Я.Чорненький припускається явних помилок. Зокрема, словосполучення „атеистическая религия” [С. 173] перетворюється у нього у словосполучення „антистатичну релігію” [С. 37], „религиозная антропология” [С. 176] стає „релігійною антологією” [С. 39]. Щоправда, зауважу, що підрозділ „Релігійна антологія” є вибіркоким перекладом фрагменту праці К.Тіле. Натомість підрозділ „Релігійні спільноти” [СС. 42-43] постає вже взірцем перекладу немов би під копірку двох сторінок підряд тексту підрозділу „Религиозное сообщество” [СС. 188-190].

Наступний розділ „Психологія релігії” [СС. 46-58] є, переважно, відтворенням відповідного § 4 теми IV „Дисциплінарна структура релігієзнавства” зі згаданого вище підручника „Академічне релігієзнавство”. Автором зазначеного параграфу є... рецензент. Відповідно, мені не важко було виявити особливості свого викладу і стилістичного оформлення. Втім, заради okazaмилювання Я.Чорненький на початку розділу розбавляє авторський текст іншими списаними витинками. Зокрема, відтворюване укладачем визначення: „Психологія релігії вивчає психологічні особливості функціонування релігійності на індивідуальному рівні та з'ясовує при цьому специфіку релігійних вірувань, уявлень, переживань особи, вплив релігії на її психологічний світ” [С. 46] запозичене у професора А.Колодного з тексту „Академічного релігієзнавства” [див. передостанній абзац на С. 31]. А наступні чотири абзаци [С. 46-47] віддзеркалюють текст, взятий з видання „Психологія. З викладом основ психології релігії / Під редакцією о.Ю.Макселона”. Зокрема, відповідний текст, започаткований висловлюванням „Предметом психології релігії є релігійність як психічний факт, а саме суть свідомості й релігійна поведінка людини як вираз її внутрішніх переживань [С. 46] насправді

належить перу о.Генріка Кжистечко [див. С. 33]. Щоправда, у автора оригінального тексту висловлювання подаються у двох абзацах, які Я.Чорненький розбиває на чотири.

Натомість, зміст підрозділу „Психологія релігії: поняття, суть і структура” [СС. 47-51] слово в слово, з дотриманням навіть розділових знаків запозичений з тексту зазначеного вище § 4 „Психологія релігії” [СС. 152-157]. При цьому Я.Чорненький дещо змінює послідовність відтворюваних абзацив, але не висловлювань в них. Зокрема, третій абзац від початку підрозділу укладач бере з авторського тексту на С. 156. Але з другого абзацу на С. 48 посібника чотири абзаци підряд є калькою відповідного фрагменту авторського тексту на С. 152-153. Потім, через абзац Я.Чорненький знову привласнює зміст зазначеного вище параграфу. А саме, здобутком укладача стає останній абзац на С. 154 і перший абзац на С. 155. Після цього Я.Чорненький, пропонуючи свою логіку викладу тексту, запозичує у автора параграфу останній абзац на С. 153, де йдеться про структурованість психології релігії. Завершується підрозділ [С. 50] списаними у автора узагальненнями .

Наступний підрозділ, названий укладачем „Історія виникнення психологічної теорії релігії” [СС. 51-52] розпочинається висловлюваннями, запозиченими з тексту зазначеного вище параграфу на С. 154 (з другого речення другого абзацу). Щоправда Я.Чорненький абзац оригінального тексту розбиває на два і далі відтворює мій перший абзац на С. 154, дозволяючи собі дещо переінакшити початок речення. Тобто, укладач вдається до компонування абзацив.

Якщо ж спробувати ідентифікувати текст підрозділу Я.Чорненького „Внесок зарубіжних дослідників в психологічну теорію релігії” [СС. 52-57], то в його складових теж можна віднайти зразки плагіату. Це стосується, зокрема, розмірковувань про В.Вундта. А саме, укладач після репрезентації В.Вундта як одного із засновників експериментальної психології реалізує потребу у розкриванні його поглядів через вставку фрагменту про релігійні почуття. Звісно, що цей фрагмент він знайшов у підручнику „Академічне релігієзнавство” на сторінках 155-156. До цього, мотивацію укладача зрозуміти неважко. Справа в тому, що в своїх розмірковуваннях про релігійні почуття як предмет психології релігії автор оригінального тексту акцентує: „Помилковими вважаємо спроби деяких відомих дослідників віднести релігійні почуття до царини інтелектуальних почуттів. Зокрема такої позиції дотримується В.Вундт [С. 156]. Вірогідно, що Я.Чорненький має мимовільне посилення на Вундта

використовує як привід для уставлення в свій текст послідовно відтворюваних чотирьох абзаців з авторського параграфу „Психологія релігії”.

Останній підрозділ „Психологія релігії в працях українських дослідників” [Сс. 57-58] певною мірою приголомшує, оскільки в ньому наведені міркування лише одного дослідника і, що дивовижно, не українського, а польського. Йдеться про о. Р.Яворського на якого посилається й, відповідно, наводить його висловлювання о. Юзеф Макселон. Відтак, укладач на сторінках 57-58 просто відтворює подану Р.Яворським характеристику персональної релігійності. Ця характеристика, між іншим, міститься на сторінках 258-259 видання „Психологія. З викладом основ психології релігії” (1998). Щоправда, Я.Чорненький чомусь пропускає одну характеристику, - алоцентризм, тобто ставлення у центрі не себе, а Бога. Увагу рецензента привернув також пасаж укладача на сторінці 58. Його словами: „На думку Яворського, „поряд з наведеними вище особливостями персональної релігійності, варто згадати про деякі риси образу Бога, які виявляються в її сприйнятті.” Зауважу до цього, - якщо вже списувати, то принаймні треба було б розібратись,- кому все-таки належить подібне висловлювання. А належить воно о. Ю.Макселону.

В подальшому вважаю за належне більше не втомлювати читача плагіаторськими вибриками Я.Чорненького. Хоча при нагоді і при великому бажанні можна знайти і в інших місцях тексту ті джерела, буквальним відтворенням яких вміло скористався укладач.

Зауважу також, що текст посібника буквально переповнений логічними неузгодженостями, поверховими до банальності констатаціями, відвертими помилковими судженнями та численними ляпами. Наприклад, до ляпів слід віднести висловлювання: „Іслам виник на Близькому Сході ще у VI ст. н.е.” [С. 524]; „Даосизм (31,2 млн. прихильників) виник у Джауському (правильно Чжоуському-О.С.) Китаї одночасно з вченням Конфуція як самостійна філософська доктрина”[с. 74]; „Основу синто як релігії становлять міфи, вміщені у горах „Кодзікі” і „Ніхонсьокі” [С. 74]; „українсько-слов'янські племена”[С. 78]; „католицький монах і етнограф Е.Ленг”[С. 17]; „англійський лінгвіст Ф.Мюллер (1830-1900)” [С. 14]; „Іудаїзм (720 млн. віруючих) як давньоіндійська релігія склався на базі давнього брахманізму” [С. 72]. Звісно, що всі ці наведені вище ляпи можна списати на незадовільну редакторську правку. Але, констатую ще раз,- на останній 544 сторінці наголошено: „Книга друкується в авторській редакції”. Постає тоді питання: „Невже Я.Чорненький не міг хоча б

вичитати скомпонований текст?” Втім наявність помилкових в своїй сутності суджень, що стосуються, особливо, аспектів релігійних традицій Індії, Китаю та Японії засвідчує про елементарну необізнаність укладача.

Не все гаразд також із практичною частиною посібника. Щоправда, слід віддати належне Я.Чорненькому за продуманість тестових питань. Але варто було б звернути увагу на формулювання багатьох питань, які виявляються просто некоректними. Для прикладу цитую: „Коли слов'яни почали цікавитись дохристиянською релігією?” [С. 285]; „На який античний світ вплинула релігія Давнього Єгипту” [С. 276]; „Як ще називають уніатські церкви грецького, вірменського, хандейського обрядів? [С. 218]; „Первісний вічний Будда, який виділяє особливу енергію, що породжує нових богів?” [С. 319]; „Території – послідовники християнства” [С. 327]; „На території якого міста виникло православ'я?” [С. 328].

Загалом у мене від прочитаного залишається гнітюче враження. Плагіат, поверховість у висловлюваннях, хаотичність викладу, надмірність ляпів є невід'ємними прикметами посібника Я.Чорненького. Прикро, що такого роду навчальні посібники викликають у студентів в кращому випадку розгубленість і невіру в майбутнє вітчизняної релігієзнавчої науки. Втім, чи не є плагіаторські опуси лише свідченням того, що деякі несумлінні релігієзнавці забули про інтелектуальну чесність та елементарну порядність?

Відтак, сприймаю навчальний посібник Я.Чорненького як показник хворобливих рецидивів вітчизняної релігієзнавчої думки. Залишається лише сподіватись, що подібні „творіння” назавжди відійдуть в минуле.